



# Bijlagen

## Samenleven in de toekomst

Een verkenning naar sociale cohesie bij een veranderde bevolkingssamenstelling in 2050



*Bijlagen*

# Samenleven in de toekomst

Een verkenning naar sociale cohesie bij een veranderde bevolkingssamenstelling in 2050

Isolde Woittiez

Bart van Hulst

Lisa Putman

Ingrid Ooms

Klarita Sadiraj

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is een interdepartementaal, wetenschappelijk instituut, dat – gevraagd en ongevraagd – sociaal-wetenschappelijk onderzoek verricht. Het SCP rapporteert aan de regering, de Eerste en Tweede Kamer, de ministeries en maatschappelijke en overheidsorganisaties. Het SCP valt formeel onder de verantwoordelijkheid van de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Het SCP is opgericht bij Koninklijk Besluit op 30 maart 1973. Het Koninklijk Besluit is per 1 april 2012 vervangen door de 'Regeling van de minister-president, Minister van Algemene Zaken, houdende de vaststelling van de Aanwijzingen voor de Planbureaus'.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2024

Opmaak binnenwerk: Xerox, Den Haag

Eindredactie en productiebegeleiding: Future Communication, Utrecht

Omslagontwerp: Xerox, Den Haag

Foto omslag: AFP | John MacDougall (kunstwerk van Angélica Dass)

### **Copyright**

U mag citeren uit SCP-rapporten, mits u de bron vermeldt.

U mag SCP-bestanden op een server plaatsen mits:

- 1 het digitale bestand (rapport) intact blijft;
- 2 u de bron vermeldt;
- 3 u de meest actuele versie van het bestand beschikbaar stelt, bijvoorbeeld na verwerking van een erratum.

### **Contact**

Sociaal en Cultureel Planbureau

Postbus 16164

2500 BD Den Haag

[www.scp.nl](http://www.scp.nl)

[info@scp.nl](mailto:info@scp.nl)

Via onze website kunt u zich kosteloos abonneren op een elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

# Inhoud

<b>Bijlagen bij hoofdstuk 2</b>	<b>5</b>
B2.1 Schattingsresultaten	5
B2.2 Betrouwbaarheidsinterval rondom predictie en gevoeligheidsanalyses modellen	17
B2.3 Technische details scenario waarbij rekening gehouden wordt met contexteffecten	19
B2.4 Toelichting internationale vergelijking sociale cohesie en bevolkingsdichtheid	21
B2.5 Overzicht van onderzochte en gebruikte databestanden	22
B2.6 Veranderingen in de demografische samenstelling 2023-2050	23
B2.7 Uitkomsten van toetsen of ontwikkeling trendmatig of schoksgewijs is gegaan	25
<b>Bijlagen bij hoofdstuk 3</b>	<b>26</b>
B3.1 Meten sociaal vertrouwen	26
B3.2 Gevoelens over bevolkingsgroei, migratie en asielmigratie	27
B3.3 Verschillende factoren voor het meten van verbondenheid met Nederland	28
B3.4 Uitkomsten demografische scenario's	29
B3.5 Ontwikkeling in gevoelens voor mensen met bepaalde kenmerken binnen bepaalde bevolkingsgroepen tussen 2023 en 2050	31
<b>Bijlagen bij hoofdstuk 4</b>	<b>33</b>
B4.1 Uitkomsten demografische scenario's	33
B4.2 Ontwikkeling in het hebben van vrienden met bepaalde kenmerken binnen bepaalde bevolkingsgroepen tussen 2023 en 2050	35
<b>Bijlage bij hoofdstuk 5</b>	<b>37</b>
B5.1 Uitkomsten demografische scenario's	37
<b>Bijlage bij hoofdstuk 6</b>	<b>38</b>
B6.1 Uitkomsten demografische scenario's	38
<b>Literatuur</b>	<b>39</b>

## Bijlagen bij hoofdstuk 2

### B2.1 Schattingsresultaten

Met een logitmodel is voor meerdere variabelen gelijktijdig nagegaan wat de effecten zijn op de indicatoren van sociale cohesie. In het model is alleen voor herkomst en generatie een interactieterm opgenomen. Op basis van de *likelihood-ratio test* zijn verder geen interactietermen opgenomen. In het logitmodel zijn de volgende onafhankelijke variabelen opgenomen:

- tijd, 11 jaardummy's, referentiecategorie 2012;
- geslacht, 2 dummy's, referentiecategorie man;
- leeftijd, 7 dummy's voor leeftijdsklassen, referentiecategorie 20-24 jaar;
- behaalde opleiding, 5 dummy's voor opleiding, referentiecategorie basisonderwijs;
- dummy voor het verschil tussen behaald diploma en gevolgde opleiding, referentiecategorie: behaalde en gevolgde opleiding zijn hetzelfde, = 1 als ze verschillen en iemand dus een opleiding aan het volgen is. Dit is met name relevant voor jongeren die nog bezig zijn met een opleiding;
- positie in het huishouden, 6 dummy's, referentiecategorie alleenstaande;
- gestandaardiseerd huishoudinkomen, 5 dummy's, referentiecategorie 1<sup>e</sup> inkomenskwartiel;
- geloof, 3 dummy's, referentiecategorie niet-gelovig;
- gezondheid, 3 dummy's, referentiecategorie gezondheid gaat wel;
- woonplaats volgens SCP-indeling, 4 dummy's, referentiecategorie kleinschalige woongemeente;
- herkomst en generatie, 13 dummy's, referentiecategorie geen migratieherkomst.

De resultaten staan vermeld in tabel B2.1a en B2.1b.

**Tabel B2.1a** Effecten van persoonskenmerken op algemeen vertrouwen en vertrouwen in uitvoerende en politieke instituties, 2012-2022 (in regressiecoëfficiënten)<sup>a</sup>

	algemeen vertrouwen	institutioneel vertrouwen: uitvoerende instituties			institutioneel vertrouwen: politiek		
		leger	rechter	politie	Tweede Kamer	ambtenaar	EU
2012 (ref.)							
2013	0,02	0,14***	0,04	0,01	-0,21***	-0,13**	-0,21***
2014	0,00	0,16***	-0,05	0,01	-0,08*	-0,10**	-0,14***
2015	0,09*	0,31***	0,03	0,07	-0,07	-0,06	-0,17***
2016	0,09*	0,29***	0,13**	0,13**	0,02	-0,06	-0,17***
2017	0,18***	0,31***	0,21***	0,34***	0,18***	0,05	0,15***
2018	0,15***	0,26***	0,20***	0,36***	0,24***	0,08*	0,23***
2019	0,16***	0,42***	0,24***	0,37***	0,15***	0,07	0,26***
2020	0,19***	0,66***	0,44***	0,53***	0,70***	0,19***	0,34***
2021	0,28***	0,65***	0,53***	0,60***	0,22***	0,02	0,55***
2022	0,36***	0,26***	0,40***	0,47***	-0,34***	-0,13***	0,36***
man (ref.)							
vrouw	-0,10***	0,12***	0,12***	0,22***	0,06***	0,00	0,26***
20-24 jaar (ref.)							
25-34 jaar	-0,09	-0,27***	-0,28***	-0,18***	-0,30***	-0,22***	-0,56***
35-44 jaar	-0,02	-0,51***	-0,42***	-0,11*	-0,30***	-0,27***	-0,81***
45-54 jaar	0,02	-0,80***	-0,54***	-0,23***	-0,35***	-0,35***	-0,95***
55-64 jaar	0,05	-1,00***	-0,67***	-0,19***	-0,38***	-0,37***	-1,04***
65-74 jaar	0,08	-1,05***	-0,83***	-0,15**	-0,33***	-0,38***	-0,89***
75-plus	0,16**	-1,03***	-0,79***	0,18**	-0,04	-0,05	-0,53***
basisonderwijs (ref.)							
vmbo, mbo-1, havo onderbouw	0,38***	0,12**	0,33***	0,12**	0,16***	0,13***	0,21***
havo, vwo, mbo	0,90***	0,27***	0,73***	0,32***	0,48***	0,36***	0,49***
hbo, wo-bachelor	1,68***	0,27***	1,34***	0,64***	0,97***	0,68***	0,91***
wo, master, doctor	2,14***	0,39***	1,67***	0,81***	1,28***	1,04***	1,34***
behaald = gevolgd (ref.)							
opleiding volgend	0,47***	-0,01	0,34***	0,13***	0,25***	0,23***	0,25***
alleenstaande (ref.)							
paar zonder kinderen	-0,01	0,01	-0,03	-0,03	-0,08**	-0,12***	-0,02
paar met kinderen	0,10***	0,15***	0,10**	0,10***	0,09***	0,03	0,05*
alleenstaande ouder	-0,11*	0,07	-0,1	-0,18***	-0,08	-0,04	-0,13*
thuiswonend kind	-0,27***	-0,03	-0,22***	-0,14*	-0,09	-0,01	-0,01
overig	0,05	-0,11	-0,11	-0,13	0,02	-0,15*	0,03
1 <sup>e</sup> kwartiel inkomen (ref.)							
2 <sup>e</sup> kwartiel	0,01	0,06*	0,01	0,04	-0,08**	-0,01	-0,16***
3 <sup>e</sup> kwartiel	0,15***	0,14***	0,19***	0,13***	0,06*	0,06*	-0,05
4 <sup>e</sup> kwartiel	0,35***	0,25***	0,40***	0,21***	0,27***	0,13***	0,12***
onbekend	0,10	-0,16	0,06	-0,07	0,1	0,15	0,18

	algemeen vertrouwen	institutioneel vertrouwen: uitvoerende instituties			institutioneel vertrouwen: politiek		
		leger	rechter	politie	Tweede Kamer	ambtenaar	EU
werk (ref.)							
geen werk	0,08**	-0,01	0,08**	0,08**	-0,04	-0,04	0,00
niet-gelovig (ref.)							
gelovig	-0,14***	0,24***	-0,06**	0,03	0,10***	0,02	0,03
onbekend	-0,37***	-0,14***	-0,28***	-0,39***	-0,37***	-0,39***	-0,37***
gezondheid gaat wel (ref.)							
gezondheid goed	0,39***	0,22***	0,27***	0,29***	0,29***	0,24***	0,29***
gezondheid zeer goed	0,61***	0,28***	0,36***	0,40***	0,51***	0,42***	0,53***
onbekend	-0,19	-0,38**	-0,19	-0,31*	-0,54***	-0,60***	-0,43**
kleinschalige woongemeente (ref.)							
universiteitssteden	0,02	-0,05	0,20***	0,06*	0,17***	0,19***	0,24***
kleinstedelijke gemeenten	-0,11***	-0,01	0,00	-0,07***	-0,04*	0,04*	0,00
welvarende woon- gemeenten	0,06	0,07*	0,12***	0,06	0,19***	0,09**	0,09**
Nederland (ref.)							
West-EU, 1 <sup>e</sup> generatie	-0,28***	-0,24***	-0,05	-0,13	-0,01	0,11	0,35***
West-EU, 2 <sup>e</sup> generatie	-0,07	-0,10	-0,02	-0,12*	-0,19***	-0,04	-0,04
Oost-EU, 1 <sup>e</sup> generatie	-0,75***	-0,26*	-0,39***	-0,11	0,21	0,33**	0,46***
Oost-EU, 2 <sup>e</sup> generatie	-0,3	-0,27	-0,28	-0,32	-0,14	0,2	0,11
arbeid en studie, 1 <sup>e</sup> generatie	-0,33***	-0,14*	-0,04	-0,13	0,47***	0,42***	0,43***
arbeid en studie, 2 <sup>e</sup> generatie	-0,48***	-0,14	-0,17	-0,34**	-0,08	0,05	0,02
asiel, 1 <sup>e</sup> generatie	-0,39***	0,24**	0,48***	0,05	0,85***	0,79***	0,92***
asiel, 2 <sup>e</sup> generatie	-0,49**	-0,41**	-0,41*	-0,55***	-0,08	0,20	0,09
Turkije en Marokko, 1 <sup>e</sup> generatie	-0,44***	-0,03	0,59***	0,00	0,36***	0,84***	0,48***
Turkije en Marokko, 2 <sup>e</sup> generatie	-0,88***	-0,87***	-0,27**	-0,59***	-0,36***	0,26**	-0,45***
Suriname, Antillen Indonesië, 1 <sup>e</sup> generatie	-0,95***	-0,06	-0,35***	-0,53***	-0,08	0,11	0,18**
Suriname, Antillen, Indonesië 2 <sup>e</sup> generatie	-0,41***	-0,18***	-0,13*	-0,33***	-0,03	0,01	0,04
constante	-1,01***	0,27***	-0,03	0,04	-1,41***	-0,78***	-0,90***
n	77.623	72.407	74.136	76.491	74.748	73.982	73.091
pseudo R2	0,105	0,038	0,089	0,035	0,062	0,037	0,078

\* p < 0,05, \*\* p < 0,01, \*\*\* p < 0,001

a De coëfficiënten zijn gebaseerd op logitregressies.

Bron: CBS (SSW '12-'22)

**Tabel B2.1b Effecten van persoonskenmerken op vertrouwen in private instituties en sociale en politieke participatie, 2012-2022 (in regressiecoëfficiënten)<sup>a,b</sup>**

	institutioneel vertrouwen: private instituties			sociale participatie			politieke participatie		
	personen	banken	bedrijven	recreatieve vereniging	belangen- vereniging	vrijwilligers- werk	stemmen	conven- tioneel	onconven- tioneel
2012 (ref.)									
2013	0,05	-0,29***	-0,18***	0,01	0,02	-0,02	0,01	0,03	0,03
2014	0,02	-0,22***	-0,20***	-0,04	-0,04	-0,07	-0,34***	0,02	-0,02
2015	-0,03	-0,26***	-0,23***	-0,08*	-0,11**	-0,01	-0,35***	0,01	-0,06
2016	0,01	-0,23***	-0,32***	-0,05	-0,13***	0,02	-0,25***	0,12**	0,02
2017	0,03	-0,05	-0,21***	∴	∴	-0,02	0,51***	0,13**	-0,13***
2018	0,22***	0,06	-0,20***	-0,09*	-0,17***	-0,04	-0,02	-0,01	-0,07
2019	0,21***	0,03	-0,28***	-0,08*	-0,26***	-0,05	-0,18**	0,03	-0,11**
2020	0,34***	0,24***	-0,22***	-0,13***	-0,25***	-0,19***	0,14*	0,06	0,02
2021	0,61***	0,35***	-0,19***	-0,17***	-0,18***	-0,43***	0,38***	-0,01	0,03
2022	0,36***	0,33***	-0,35***	-0,16***	0,01	-0,30***	0,07	-0,90***	0,07
man (ref.)									
vrouw	-0,11***	0,25***	-0,03	-0,11***	-0,12***	0,03	0,04	-0,29***	0,10***
20-24 jaar (ref.)									
25-34 jaar	0	-0,36***	-0,32***	-0,47***	0,51***	-0,33***	-0,08	-0,23***	-0,04
35-44 jaar	0,22***	-0,67***	-0,55***	-0,45***	1,08***	0,08	0,25***	-0,16**	0,04
45-54 jaar	0,28***	-0,83***	-0,75***	-0,40***	1,34***	-0,01	0,50***	-0,04	0,06
55-64 jaar	0,30***	-1,02***	-1,05***	-0,49***	1,64***	-0,06	0,90***	-0,02	0,09
65-74 jaar	0,35***	-0,99***	-0,99***	-0,14**	1,90***	0,13*	1,26***	-0,07	-0,10*
75-plus	0,39***	-0,57***	-0,63***	-0,30***	1,77***	-0,49***	1,26***	-0,32***	-0,71***
basisonderwijs (ref.)									
vmbo, mbo- 1, havo onderbouw	0,16***	-0,13***	0,02	0,34***	0,46***	0,40***	0,48***	0,19***	0,53***
havo, vwo, mbo	0,27***	-0,24***	-0,02	0,68***	0,99***	0,88***	1,12***	0,59***	1,20***
hbo, wo bachelor	0,53***	-0,41***	-0,13**	1,00***	1,28***	1,30***	1,91***	1,00***	1,81***
wo, master, doctor	0,84***	-0,45***	-0,13**	1,02***	1,45***	1,48***	2,09***	1,14***	2,09***
behaald = gevolgd (ref.)									
opleiding volgend	0,15***	-0,13***	-0,09***	0,25***	0,21***	0,34***	0,52***	0,20***	0,59***
alleenstaande (ref.)									
paar zonder kinderen	-0,10***	-0,11***	0,00	0,06**	0,40***	0,06**	0,30***	0,05	-0,04
paar met kinderen	-0,04	0,02	0,18***	0,08**	0,45***	0,49***	0,34***	0,09*	-0,11***
alleenstaande ouder	-0,05	0,05	0,05	-0,05	0,11*	0,27***	-0,01	0,09	-0,05
thuiswonend kind	-0,1	0,08	0,13**	-0,12*	-0,27***	-0,12*	0,03	-0,06	-0,15**
overig	0,04	-0,03	0,05	0,18**	-0,17**	0,06	0,01	0,22***	0,05
1 <sup>e</sup> kwartiel inkomen (ref.)									
2 <sup>e</sup> kwartiel	-0,06	-0,01	-0,06*	0,16***	0,32***	-0,08**	0,15***	-0,07*	-0,06*
3 <sup>e</sup> kwartiel	0,01	-0,03	-0,02	0,36***	0,61***	-0,01	0,36***	0,01	-0,02
4 <sup>e</sup> kwartiel	0,07*	0,06*	0,19***	0,48***	0,67***	-0,05	0,51***	0,07*	-0,07*
onbekend	-0,05	-0,03	-0,03	-0,07	-0,31**	-0,18	-1,06***	0,27**	-0,25*



	institutioneel vertrouwen: private instituties			sociale participatie			politieke participatie		
	personen	banken	bedrijven	recreatieve vereniging	belangen- vereniging	vrijwilligers- werk	stemmen	conven- tioneel	onconven- tioneel
werk (ref.)									
geen werk	-0,08**	-0,08***	0,06*	0,31***	0,53***	-0,18***	0,06	0,08**	0,07**
niet-gelovig (ref.)									
gelovig	-0,18***	0,19***	0,12***	0,15***	-0,06**	0,51***	0,06*	0,07***	-0,16***
onbekend	-0,38***	-0,18***	-0,34***	0,03	-0,17***	0,03	-0,23***	0,26***	-0,24***
gezondheid gaat wel (ref.)									
gezondheid goed	0,19***	0,19***	0,27***	0,40***	0,06**	0,36***	0,16***	0,01	-0,10***
gezondheid zeer goed	0,27***	0,30***	0,46***	0,61***	0,05	0,45***	0,30***	0,03	-0,07**
onbekend	-0,18	-0,32*	-0,28	-0,34**	-0,45***	-0,28***	0,40**	0,05	-0,58***
kleinschalige woon- gemeenten (ref.)									
universiteitssteden	0,30***	-0,10***	-0,14***	-0,22***	0,02	-0,26***	0,09**	0,03	0,34***
kleinstedelijke gemeenten	0,08***	-0,03	-0,10***	-0,18***	0,09***	-0,23***	-0,05*	-0,06**	0,13
welvarende woon- gemeenten	0,24***		0,03	0,01	0,18***	0,01	0,12*	0,05	0,17***
Nederland (ref.)									
West-EU, 1 <sup>e</sup> generatie	-0,05	-0,25***	-0,08	-0,44***	-0,39***	-0,47***	-2,02***	0,25***	0,01
West-EU, 2 <sup>e</sup> generatie	0,01	-0,09	-0,01	0,01	-0,05	-0,16***	-0,22**	0,05	0,06
Oost-EU, 1 <sup>e</sup> generatie	0,30**	0,37***	0,12	-1,15***	-0,96***	-1,39***	-2,39***	0,14	-0,50***
Oost-EU, 2 <sup>e</sup> generatie	-0,01	-0,07	-0,23	-0,13	-0,05	-0,33	0,03	-0,10	-0,14
arbeid en studie, 1 <sup>e</sup> generatie	0,22**	0,53***	0,28***	-0,85***	-0,93***	-0,83***	-1,51***	0,16*	-0,58***
arbeid en studie, 2 <sup>e</sup> generatie	0,06	-0,01	0,01	-0,40***	-0,35***	-0,42***	-0,48***	0,12	0,00
asiel, 1 <sup>e</sup> generatie	0,36***	0,78***	0,46***	-0,71***	-0,88***	-0,66***	-1,20***	-0,09	-0,69***
asiel, 2 <sup>e</sup> generatie	-0,24	0,12	-0,06	-0,17	-0,37*	-0,29*	-0,58***	0,04	0,06
Turkije en Marokko, 1 <sup>e</sup> generatie	-0,15	0,50***	0,27***	-1,08***	-0,61***	-0,66***	-0,72***	-0,40***	-0,54***
Turkije en Marokko, 2 <sup>e</sup> generatie	-0,81***	0,09	-0,11	-0,78***	-0,04	-0,66***	-0,80***	-0,05	-0,15
Suriname, Antillen., Indonesië, 1 <sup>e</sup> generatie	0,04	0,35***	0,23***	-0,73***	-0,41***	-0,73***	-1,03***	-0,24***	-0,54***
Suriname, Antillen, Indonesië, 2 <sup>e</sup> generatie	-0,12*	-0,04	0,00	-0,16**	0,05	-0,29***	-0,46***	0,06	-0,04
constante	-1,43***	0,23***	0,06	-1,02***	-2,64***	-1,20***	-0,59***	-1,63***	-2,06***
n	74.998	75.462	72.302	73.705	73.774	83.617	74.227	80.366	81.127
pseudo R <sup>2</sup>	0,03	0,038	0,034	0,069	0,126	0,071	0,139	0,041	0,08

\* p < 0,05, \*\* p < 0,01, \*\*\* p < 0,001

a De coëfficiënten zijn gebaseerd op logitregressies.

b De o is een afgeronde o.

c Voor 2017 zijn er geen waarnemingen beschikbaar over deelname aan recreatieve verenigingen en belangenverenigingen.

Bron: CBS (SSW '12-'22)

Voor de LISS-variabelen thuis voelen in en verantwoordelijk voelen voor Nederland en voor vrienden-netwerken naar kenmerken zijn ook logitmodellen geschat met zoveel mogelijke dezelfde variabelen. Voor de 'thermometer'-variabelen over gevoelens jegens mensen met bepaalde kenmerken zijn logitmodellen geschat (drie categorieën, negatief, neutraal, positief; neutraal is referentie), waarna de categorieën 'neutraal' en 'positief' zijn samengevoegd. In al deze modellen zijn de volgende onafhankelijke variabelen opgenomen:

- geslacht, 2 dummy's, referentiecategorie man;
- leeftijd, 4 dummy's voor leeftijdsklassen, referentiecategorie 20-34 jaar;
- gevolgde opleiding, 3 dummy's voor opleiding, referentiecategorie basis of vmbo;
- positie in het huishouden, 2 dummy's referentiecategorie alleenstaande;
- netto huishoudinkomen per maand in duizenden euro's;
- stedelijkheid woonplaats, dummy voor (erg) stedelijk;
- huurwoning, dummy;
- werkend, dummy;
- herkomst en generatie, 5 dummy's, referentiecategorie geen migratieherkomst.

**Tabel B2.2 Effecten van persoonskenmerken op thuis voelen in Nederland en verantwoordelijk voelen voor Nederland, 2022 (in regressiecoëfficiënten)<sup>a</sup>**

	thuis voelen in Nederland	verantwoordelijk voelen voor Nederland
vrouw	0,440***	-0,069
20-34 jaar (ref.)		
35-54 jaar	-0,038	0,233**
55-64 jaar	0,377**	0,074
65-plus	0,973***	0,020
basisonderwijs, vmbo (ref.)		
havo, vwo, mbo	0,058	0,252**
hbo, wo	0,504***	0,605***
samenwonend	-0,024	0,146
netto huishoudinkomen	0,120*	0,098**
werkt	0,378**	0,043
(erg) stedelijke woongemeente	0,034	0,138*
Nederland (ref.)		
West-Europees 1 <sup>e</sup> generatie	-1,109***	-0,482***
Oost- of niet-Europees 1 <sup>e</sup> generatie	-0,180	-0,254
West-Europees 2 <sup>e</sup> generatie	-0,890***	0,273*
Oost- of niet-Europees 2 <sup>e</sup> generatie	0,002	-0,430*
huurwoning	-0,544***	-0,210**
constante	0,908***	-1,304***
n	2860	2860

\* p < 0,05, \*\* p < 0,01, \*\*\* p < 0,001

a De coëfficiënten zijn gebaseerd op logitregressies.

Bron: LISS (cohesie '22); LISS (SCO/SCV '22)

**Tabel B2.3 Effecten van persoonskenmerken op gevoelens voor mensen met een bepaalde leeftijd en opleiding, 2022 (in regressiecoëfficiënten)<sup>a</sup>**

	neutrale of positieve gevoelens voor			neutrale of positieve gevoelens voor mensen met		
	jongeren	mensen van middelbare leeftijd	ouderen	basis, vmbo	havo, vwo, mbo	hbo, wo
vrouw	0,511***	0,421***	0,272**	0,261***	0,284*	0,293**
20-34 jaar (ref.)						
35-54 jaar	-0,478**	0,696***	0,867***	0,509***	0,379*	-0,327**
55-64 jaar	-0,385*	0,992***	1,445***	0,744***	0,250	-0,162
65-plus	-0,428*	0,402	1,605***	1,071***	0,501*	-0,203
basisonderwijs, vmbo (ref.)						
havo, vwo, mbo	0,552***	0,501**	0,087	0,328**	0,983***	0,279**
hbo, wo	0,450***	0,787***	0,393**	0,083	0,985***	1,229***
samen	0,039	-0,245	0,110	-0,048	-0,487**	-0,300**
netto huishoudinkomen	0,342***	0,177*	0,059	0,022	0,148*	0,121*
werkt	-0,143	-0,185	0,245	0,096	-0,289	-0,274*
(erg) stedelijke woongemeente	0,063	0,033	-0,174	-0,096	0,046	0,287**
Nederland (ref.)						
West-Europees 1 <sup>e</sup> generatie	-0,356	-0,884***	-0,634***	-0,266*	-0,079	0,399
Oost- of niet-Europees 1 <sup>e</sup> generatie	-0,151	0,205	0,749**	0,611**	0,238	0,265
West-Europees 2 <sup>e</sup> generatie	-0,564***	-0,803***	-0,469***	-0,292**	-0,927***	-0,533***
Oost- of niet-Europees 2 <sup>e</sup> generatie	-0,908***	-1,199***	-0,622***	-0,645***	-1,259***	-0,982***
huurwoning	-0,112	-0,428**	-0,210	0,216**	0,110	-0,387***
constante	2,076***	2,388***	1,362***	0,945***	2,351***	2,161***
n	4742	4742	4742	4733	4733	4733

\* p < 0,05, \*\* p < 0,01, \*\*\* p < 0,001

a De coëfficiënten zijn gebaseerd op logitregressies.

Bron: LISS (cohesie '22)

**Tabel B2.4 Effecten van persoonskenmerken op gevoelens voor mensen met een bepaalde migratieachtergrond, 2022 (in regressiecoëfficiënten)<sup>a,b</sup>**

	neutrale of positieve gevoelens voor mensen met achtergrond in <sup>a</sup>						
	Nederland	West-EU	Oost-EU	Arabië	Afrika	Azië	Cariben
vrouw	0,273	0,211*	0,197***	0,377***	0,369***	0,071	0,200**
20-34 jaar (ref.)							
35-54 jaar	-0,262	0,030	-0,071	-0,141	-0,110	-0,064	-0,034
55-64 jaar	0,055	0,143	-0,205*	-0,333***	-0,352***	-0,169	-0,334***
65-plus	0,231	-0,125	-0,174	-0,199*	-0,133	-0,242*	-0,216
basisonderwijs, vmbo (ref.)							
havo, vwo, mbo	0,363	0,467***	0,405***	0,302***	0,339***	0,418***	0,319***
hbo, wo	0,142	0,786***	0,599***	0,642***	0,652***	0,886***	0,823***
samen	-0,242	-0,156	-0,130	-0,053	-0,193**	-0,175*	-0,147
netto huishoudinkomen	0,178*	0,241***	0,007	-0,076**	-0,014	-0,046	-0,055
werkt	0,197	-0,101	0,066	0,170*	0,159	0,095	0,111
(erg) stedelijke woongemeente	0,111	0,275**	0,103	0,147**	0,264***	0,239***	0,213***
Nederland (ref.)							
West-Europees 1 <sup>e</sup> generatie	-0,908***	0,290	0,722***	0,153	0,108	0,668***	0,194
Oost- of niet-Europees 1 <sup>e</sup> generatie	-0,334	0,025	0,288*	0,188	0,379**	0,615***	0,354*
West-Europees 2 <sup>e</sup> generatie	-1,383***	-0,595***	-0,131	0,337***	0,463***	0,384**	0,432***
Oost- of niet-Europees 2 <sup>e</sup> generatie	-1,643***	-0,594**	-0,274	0,012	-0,178	-0,134	-0,017
huurwoning	-0,221	-0,252*	0,094	0,097	0,022	-0,098	0,022
constante	3,257***	1,767***	0,592***	0,196	0,455***	0,988***	1,110***
n	4752	4752	4752	4752	4752	4752	4752

\* p < 0,05, \*\* p < 0,01, \*\*\* p < 0,001

a De coëfficiënten zijn gebaseerd op logitregressies.

b West-EU staat voor mensen met een West-Europese, Noord-Amerikaanse of Australische achtergrond. Arabië staat voor mensen met een Arabische of West-Aziatische achtergrond, zoals uit Marokko en Turkije. Afrika staat voor mensen met een Zuid- of Midden-Afrikaanse achtergrond, zoals uit Somalië. Azië staat voor mensen met een Zuid- of Oost-Aziatische achtergrond, zoals uit China en Indonesië. Cariben staat voor mensen met een Caribische of Zuid-Amerikaanse achtergrond, zoals uit Aruba en Suriname.

Bron: LISS (cohesie '22)

**Tabel B2.5 Effecten van persoonskenmerken op het aandeel vrienden met een bepaalde leeftijd en opleiding, 2022 (in regressiecoëfficiënten)<sup>a</sup>**

	substantieel deel vrienden in de leeftijd <sup>b</sup>			substantieel deel vrienden met opleiding <sup>b</sup>		
	jong	middelbaar	oud	basis, vmbo	havo, vwo, mbo	hbo, wo
vrouw	-0,152*	0,107	-0,003	-0,213**	0,022	0,116
20-34 jaar (ref.)						
35-54 jaar	-3,219***	2,698***	0,903***	0,145	0,134	-0,828***
55-64 jaar	-3,959***	2,471***	1,959***	0,042	0,461***	-0,722***
65-plus	-3,820***	1,263***	3,723***	0,077	0,962***	-0,761***
basisonderwijs, vmbo (ref.)						
havo, vwo, mbo	-0,312***	0,043	-0,373***	-0,655***	0,418***	0,161*
hbo, wo	-0,161	-0,096	-0,244**	-1,445***	-0,728***	1,522***
samen	-0,107	-0,006	0,061	-0,196*	0,082	-0,087
netto huishoudinkomen	-0,133***	0,085**	-0,046	-0,067	-0,045	0,145***
werkt	0,303**	0,302***	-0,876***	0,087	0,258**	-0,275***
(erg) stedelijke woongemeente	0,086	-0,017	-0,094	-0,020	-0,188***	0,324***
Nederland (ref.)						
West-Europees 1 <sup>e</sup> generatie	-0,082	0,467***	0,141	0,483***	-0,171	0,174
Oost- of niet-Europees 1 <sup>e</sup> generatie	0,012	-0,008	0,046	-0,217	-0,380**	0,334**
West-Europees 2 <sup>e</sup> generatie	0,541***	-0,279**	0,739***	0,961***	-0,115	0,413***
Oost- of niet-Europees 2 <sup>e</sup> generatie	0,021	1,094***	1,342***	0,872***	0,060	0,336*
huurwoning	0,188*	-0,160*	-0,051	0,072	-0,107	-0,129
constante	2,401***	-1,168***	-2,528***	-0,944***	0,497***	-0,255
n	4412	4443	4439	4250	4304	4279

\* p < 0,05, \*\* p < 0,01, \*\*\* p < 0,001

a De coëfficiënten zijn gebaseerd op logitregressies.

b Met een substantieel deel van de vrienden bedoelen we de helft of meer.

Bron: LISS (cohesie '22)

**Tabel Bz.6 Effecten van persoonskenmerken op het aandeel vrienden met een bepaalde migratieachtergrond, 2022 (in regressiecoëfficiënten)<sup>a,b</sup>**

	substantieel deel vrienden met achtergrond in <sup>c</sup>						
	Nederland	West-EU	Oost-EU	Arabië	Afrika	Azië	Cariben
vrouw	-0,166	-0,552***	-0,475**	-0,051	-0,722***	-0,126	0,118
20-34 jaar (ref.)							
35-54 jaar	0,243	0,074	-0,365*	-0,353*	-0,026	-0,188	0,117
55-64 jaar	0,429*	0,066	-0,816***	-1,074***	-0,513	-0,493	0,192
65-plus	0,288	-0,269	-1,329***	-1,247***	-0,714	-0,924**	-0,659**
basisonderwijs, vmbo (ref.)							
havo, vwo, mbo	0,281	0,194	-0,188	-0,556**	-0,107	-0,437*	-0,098
hbo, wo	0,195	0,346**	-0,704**	-0,993***	-1,066***	-0,777***	-0,683***
samen	-0,827***	-0,191*	-0,223	-0,005	-0,272	-0,176	-0,357**
netto huishoudinkomen	0,205**	0,001	-0,262**	-0,318***	-0,394***	-0,129	0,111
werkt	-0,515**	-0,213	0,289	0,788***	0,900***	0,053	-0,218
(erg) stedelijke woongemeente	-0,651***	0,183*	0,370*	0,003	0,281	0,648***	0,407**
Nederland (ref.)							
West-Europees 1 <sup>e</sup> generatie	-2,270***	1,446***	3,400***	1,501***	1,728***	1,922***	1,160***
Oost- of niet-Europees 1 <sup>e</sup> generatie	-0,851**	0,316	-1,159	0,393	-0,252	2,143***	0,696
West-Europees 2 <sup>e</sup> generatie	-3,094***	0,514***	1,802***	3,191***	3,025***	2,523***	3,456***
Oost- of niet-Europees 2 <sup>e</sup> generatie	-2,340***	0,954***	2,412***	3,076***	2,420***	2,578***	3,046***
huurwoning	-0,482***	0,034	-0,277	0,341*	-0,219	-0,176	0,144
constante	4,890***	-1,874***	-3,066***	-3,442***	-3,468***	-3,680***	-4,241***
n	4528	4410	4411	4424	4411	4415	4430

\* p < 0,05, \*\* p < 0,01, \*\*\* p < 0,001

a De coëfficiënten zijn gebaseerd op logitregressies.

b West-EU staat voor mensen met een West-Europese, Noord-Amerikaanse of Australische achtergrond. Arabië staat voor mensen met een Arabische of West-Aziatische achtergrond, zoals uit Marokko en Turkije. Afrika staat voor mensen met een Zuid- of Midden-Afrikaanse achtergrond, zoals uit Somalië. Azië staat voor mensen met een Zuid- of Oost-Aziatische achtergrond, zoals uit China en Indonesië. Cariben staat voor mensen met een Caribische of Zuid-Amerikaanse achtergrond, zoals uit Aruba en Suriname.

c Met een substantieel deel van de vrienden bedoelen we de helft of meer.

Bron: LISS (cohesie '22)

Tabel B2.7a Effecten van persoonskenmerken op tien verschillende vormen van verbondenheid, 2022 (in regressiecoëfficiënten)<sup>a</sup>

	thuis voelen	verbonden voelen	in Nederland horen	verplichtingen t.o.v. Nederland	bijdragen aan Nederland	iets betekenen voor Nederland
vrouw	0,440***	0,258***	0,288***	0,066	-0,042	-0,150*
20-34 jaar (ref.)						
35-54 jaar	-0,038	0,174	0,097	0,476***	0,050	-0,179
55-64 jaar	0,377**	0,602***	0,342***	0,735***	0,321***	-0,008
65-plus	0,973***	0,830***	0,800***	0,841***	0,051	-0,142
basisonderwijs, vmbo (ref.)						
havo, vwo, mbo	0,058	0,138	-0,054	0,165	0,459***	0,199
hbo, wo	0,504***	0,406***	-0,181	0,359***	0,884***	0,553***
samen	-0,024	0,102	0,057	0,225**	0,224**	0,173*
netto huishoudinkomen	0,120*	0,158***	0,134***	0,134***	0,129***	0,111***
werkt	0,378**	0,163	-0,031	-0,058	0,003	0,072
(erg) stedelijke woongemeente	0,034	0,141	-0,094	0,003	0,081	0,036
Nederland (ref.)						
West-Europees 1 <sup>e</sup> generatie	-1,109***	-0,661***	-1,143***	-0,377**	-0,115	-0,241
Oost- of niet-Europees 1 <sup>e</sup> generatie	-0,180	-0,399**	-0,305*	-0,297*	-0,147	-0,274
West-Europees 2 <sup>e</sup> generatie	-0,890***	-0,631***	-0,355**	0,104	0,397***	0,518***
Oost- of niet-Europees 2 <sup>e</sup> generatie	0,002	-0,678***	-0,368	-0,328	-0,418*	-0,473*
huurwoning	-0,544***	-0,390***	-0,424***	-0,282***	-0,148	-0,244**
constante	0,908***	0,227	0,618***	-0,937***	-1,065***	-0,961***
n	2860	2860	2860	2860	2860	2860

\* p < 0,05, \*\* p < 0,01, \*\*\* p < 0,001

a De coëfficiënten zijn gebaseerd op logitregressies.

Bron: LISS (SCO/SCV '22)

Tabel B2.7b Effecten van persoonskenmerken op tien verschillende vormen van verbondenheid, 2022 (in regressiecoëfficiënten)<sup>a</sup>

	betrokken bij Nederland	invloed uitoefenen	verantwoordelijk voelen	verbonden met Nederlanders	erbij horen	samenleving zit niet te wachten
vrouw	0,168*	-0,255**	-0,069	0,164*	0,261***	-0,262**
20-34 jaar (ref.)						
35-54 jaar	0,016	-0,400***	0,233**	-0,158	0,028	0,133
55-64 jaar	0,434***	-0,541***	0,074	-0,100	0,150	0,265
65-plus	0,431***	-0,734***	0,020	0,092	0,182	0,223
basisonderwijs, vmbo (ref.)						
havo, vwo, mbo	0,045	0,221	0,252**	-0,093	-0,038	-0,088
hbo, wo	0,509***	0,607***	0,605***	0,051	0,176	-0,308*
samen	0,121	0,128	0,146	0,018	0,102	0,101
netto huishoudinkomen	0,212***	0,215***	0,098**	0,081*	0,206***	-0,117*
werkt	-0,016	-0,095	0,043	0,133	-0,003	-0,371**
(erg) stedelijke woongemeente	0,047	0,261***	0,138*	0,062	-0,002	0,064
Nederland (ref.)						
West-Europees 1 <sup>e</sup> generatie	-0,750***	-0,187	-0,482***	-0,700***	-0,730***	0,752***
Oost- of niet-Europees 1 <sup>e</sup> generatie	-0,020	-0,292	-0,254	-0,361**	-0,280*	0,073
West-Europees 2 <sup>e</sup> generatie	-0,384***	0,633***	0,273*	-0,591***	-0,430***	0,486***
Oost- of niet-Europees 2 <sup>e</sup> generatie	-0,130	-0,060	-0,430*	-0,610***	-0,390*	0,552*
huurwoning	-0,260***	-0,287**	-0,210**	-0,380***	-0,187**	0,544***
constante	-0,015	-1,782***	-1,304***	0,576***	-0,348*	-1,817***
n	2860	2860	2860	2860	2860	2860

\* p < 0,05, \*\* p < 0,01, \*\*\* p < 0,001

a De coëfficiënten zijn gebaseerd op logitregressies.

Bron: LISS (SCO/SCV '22)



**Tabel B2.8 Effecten van persoonskenmerken en de HHI op algemeen vertrouwen, 2012-2022 (in regressiecoëfficiënten)<sup>a</sup>**

	algemeen vertrouwen
basisonderwijs, vmbo, mbo-1, havo onderbouw (ref.)	
havo, vwo, mbo	0,62***
hbo, wo	1,60***
inkomen, onderste 40%	-0,14***
inkomen, 40%-80% (ref.)	
inkomen, bovenste 20%	0,29***
Nederland (ref.)	
West-EU	-0,14***
Oost-EU	-0,68***
arbeid en studie	-0,40***
Asiel	-0,41***
Turkije en Marokko	-0,72***
Suriname, Antillen, Indonesië	-0,63***
HHI op buurtniveau	-0,21***
constante	-0,12***
n	70.112
pseudo R <sup>2</sup>	0,084

\* p < 0,05, \*\* p < 0,01, \*\*\* p < 0,001

a De coëfficiënten zijn gebaseerd op logitregressies.

Bron: CBS (SSW '12-'22)

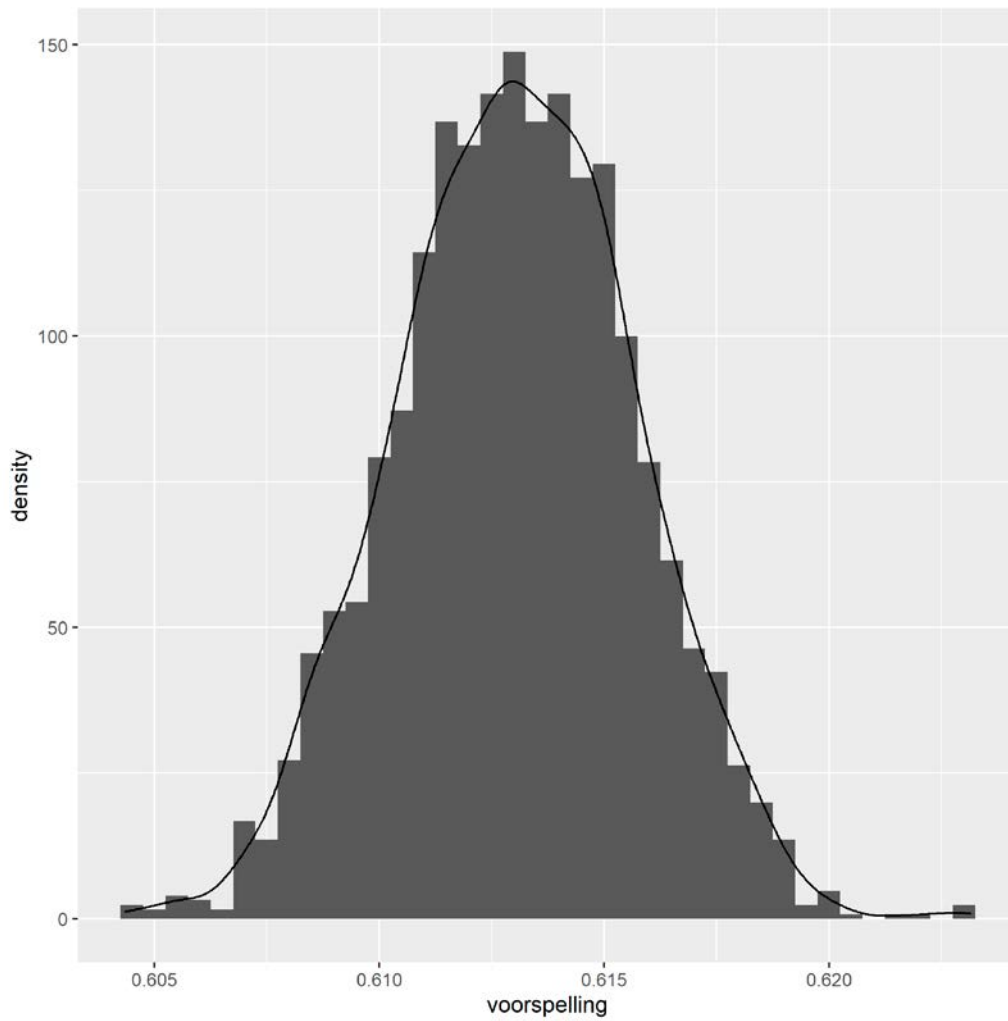
## B2.2 Betrouwbaarheidsinterval rondom predictie en gevoeligheidsanalyses modellen

We hebben het betrouwbaarheidsinterval rondom de predictie van een aantal indicatoren bepaald met behulp van Monte Carlo-simulaties op basis van de parameterschattingen in de verklaringsmodellen. Het betrouwbaarheidsinterval rondom de predictie is berekend onder de aanname dat het model goed gespecificeerd is. Het geeft dus alleen een indicatie van de onzekerheid door de steekproeftrekking.

We hebben deze exercitie gedaan voor een aantal indicatoren met de grootste onzekerheid in de parameterschattingen. Dat zijn algemeen vertrouwen en de gevoelstemperatuur ten opzichte van mensen met een migratieachtergrond in Arabië / West-Azië. Figuur B2.1 en B2.2 laten zien dat het betrouwbaarheidsinterval rondom de predicties van de indicatoren vrij klein is. Dat betekent dat de predictie, onder de aanname van het juiste model, met vrij grote zekerheid te bepalen is.

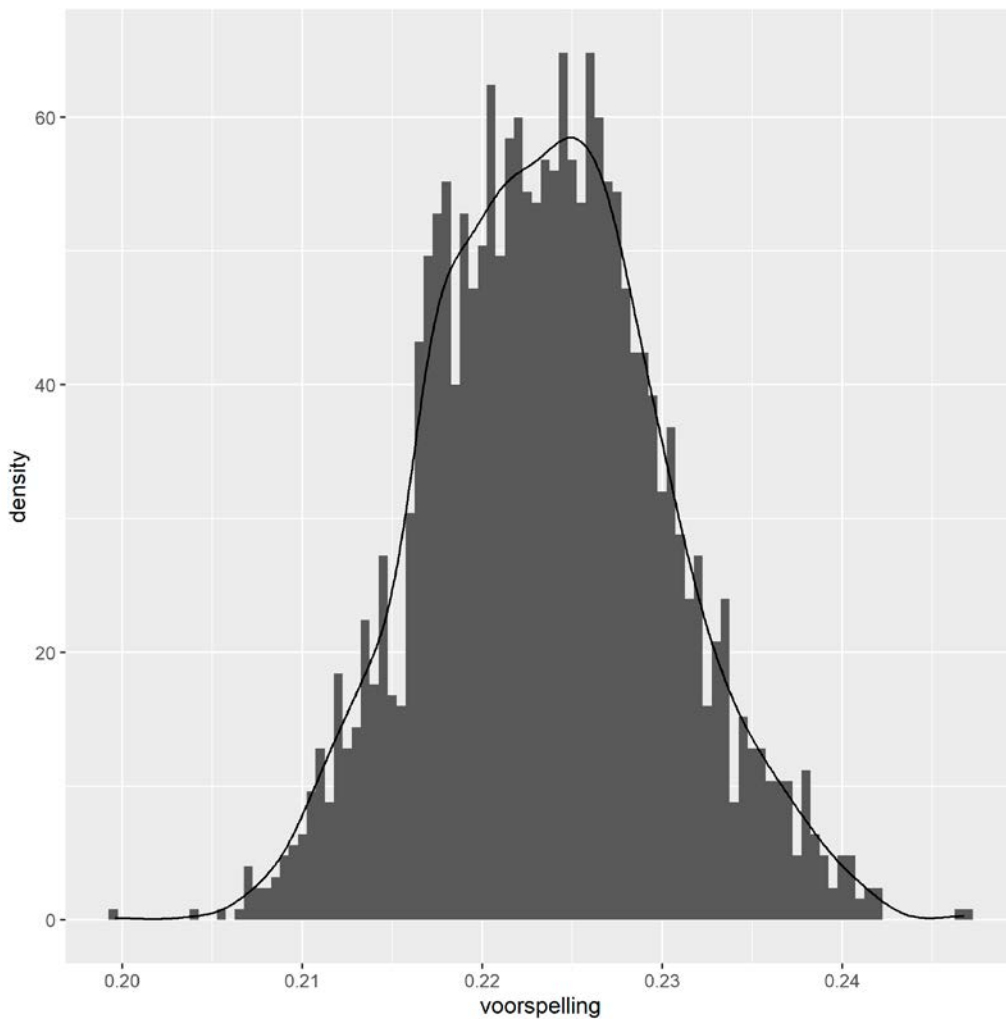
We hebben ook Monte Carlo-simulaties uitgevoerd voor een aantal andere indicatoren: vrijwilligerswerk, vertrouwen in pers, politie Tweede Kamer, conventionele en onconventionele politieke participatie. Deze geven een vergelijkbaar beeld.

**Figuur B2.1** Verdeling van voorspelde waarden van algemeen vertrouwen op basis van Monte Carlo-simulaties (aantallen simulaties)



Bron: CBS (SSW '12-'22)

**Figuur B2.2** Verdeling van voorspelde waarden over gevoelens voor mensen met een Arabische/ West-Aziatische migratieachtergrond op basis van Monte Carlo-simulaties (aantallen simulaties)



Bron: LISS (cohesie '22)

### B2.3 Technische details scenario waarbij rekening gehouden wordt met contexteffecten

In deze bijlage leggen we uit hoe we de gevolgen van de veranderende bevolkingssamenstelling op algemeen vertrouwen in kaart brengen als we ook rekening houden met een veranderende leefomgeving. De analyses vinden op persoonsniveau plaats, maar de uitkomsten worden op buurniveau gepresenteerd.

### B2.3.1 Verklaringsmodel

Om een beeld te geven van het effect van iemands leefomgeving op algemeen vertrouwen, wordt er onderscheid gemaakt tussen een samenstellingseffect en een contexteffect. Het samenstellingseffect meet de invloed van persoonskenmerken op algemeen vertrouwen. Variabelen op individueel niveau zijn hierbij opleiding en migratieachtergrond. Omwille van de eenvoud is ten opzichte van andere analyses in dit rapport een aantal variabelen weggelaten. Dit verklaringsmodel wordt verrijkt met gegevens over het buurtniveau (de context). In dit rapport nemen we alleen de diversiteit in de buurt naar herkomst mee.

We meten de diversiteit in de buurt naar herkomst met de Herfindahl-Hirschman-index (HHI) (WRR 2018). De HHI op buurtniveau geeft de kans weer dat twee willekeurige personen uit de buurt tot verschillende herkomstgroepen behoren. Hij wordt berekend met de volgende formule:

$$HHI = 1 - \sum_{i=1}^N s_i^2$$

Hierbij is  $s_i$  het aandeel van de herkomstgroep  $i$  in de buurt en  $N$  het aantal herkomstgroepen.<sup>1</sup> De HHI is 0 als in een buurt alle mensen uit één herkomstgroep komen;  $N = 1$  en  $s_i = 1$ . Als in een buurt alle herkomstgroepen die wij onderscheiden (dat zijn er zeven) in gelijke mate aanwezig zijn, dan is de HHI 0,86. Als in een buurt alle herkomstgroepen aanwezig zijn, maar één groep is sterk oververtegenwoordigd (een aandeel van 0,9) en de andere zijn ondervertegenwoordigd (samen hebben ze een aandeel van 0,1), dan is de HHI 0,29 en dus beduidend lager dan 0,86.<sup>2</sup> Een buurt met zeven ongeveer even grote herkomstgroepen is volgens de HHI-maatstaf diverser dan een populatie met één dominante groep en zes kleine groepen. Dus hoe hoger de HHI, hoe diverser de buurt.

De HHI wordt opgenomen in het verklaringsmodel, zodat effecten van de context worden mee geschat. De HHI heeft een licht negatief effect op het algemeen vertrouwen in het geschatte model (zie tabel B2.8 in bijlage B2.1). De geschatte parameters gebruiken we om met het simulatiemodel predicties van het algemeen vertrouwen per buurt te maken.

### B2.3.2 Simulatiemodel

Voor het maken van de predicties voor de buurten hebben we naast de parameters uit het verklaringsmodel gegevens over de buurtsamenstelling nodig. Gezamenlijk geven ze een predictie van het algemeen vertrouwen per buurt, door het geschatte model toe te passen op de buurtsamenstelling.<sup>3</sup>

We hebben gebruikgemaakt van de buurt- en wijkstatistieken van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) om voor iedere buurt in Nederland te bepalen wat de samenstelling naar herkomst van de buurt is (zie § B2.5). Met deze bestanden is het resulterende buurtbestand CBS geconstrueerd (*contextbuurtbestand'23*).

Het contextbuurtbestand is gebruikt om predicties van het algemeen vertrouwen in 2023 per buurt te verkrijgen. Om een beeld te krijgen van het effect van migratie in 2050 op algemeen vertrouwen op buurtniveau moeten we de samenstelling in de buurten in 2050 weten. Daarvoor gaan we uit van twee scenario's. In het ene scenario verdelen we de verandering in bevolkingsomvang<sup>4</sup> per bevolkingsgroep in gelijke mate over de buurten.<sup>5</sup>

<sup>1</sup> Net als in de rest van het rapport onderscheiden we bij de berekening van de HHI zeven herkomstgroepen, namelijk Nederland; West-EU; Oost-EU; arbeid en studie; asiël; Turkije en Marokko; Suriname, Antillen en Indonesië. We maken bij de HHI-berekening geen onderscheid tussen eerste generatie en tweede generatie.

<sup>2</sup> Als de herkomstgroepen in een buurt in gelijke mate aanwezig zijn, zijn alle aandelen gelijk aan  $1/7$ .

$$\sum_{i=1}^7 s_i^2 = 7 * (1/49) = 1/7. \text{ Dan is de HHI: } 1 - 1/7 = 6/7.$$

Als de herkomstgroepen alle zeven in een buurt aanwezig zijn, maar in zeer ongelijke mate, is het aandeel van groep 1 bijvoorbeeld 0,9, en het aandeel van de overige zes groepen 0,0167.

$$\sum_{i=1}^7 s_i^2 = 0,81 + 6 * (1/0,0167) = 0,8103. \text{ Dan is de HHI: } 1 - 0,8103 = 0,29.$$

<sup>3</sup> Een tekortkoming is dat we geen rekening kunnen houden met correlaties naar persoonskenmerken. We zijn met fictieve gegevens nagegaan wat het effect hiervan is. De effecten bleken beperkt.

<sup>4</sup> De toename in de bevolkingsomvang is gebaseerd op de middenvariant van NIDI en CBS (zie § 2.5.2 in het rapport).

<sup>5</sup> We onderscheiden zeven herkomst- en drie opleidingsgroepen = 21 groepen.

We noemen deze simulatie ‘gelijkmatige spreiding’. Het toegevoegde aandeel van de verandering per bevolkingsgroep is gelijk voor iedere buurt en tevens gelijk aan de gemiddelde verandering in de gehele bevolking. In het tweede scenario verdelen we de verandering in bevolkingsomvang proportioneel op basis van de buurtsamenstelling in 2023. Het aandeel van de totale verandering per bevolkingsgroep varieert binnen buurten voor iedere bevolkingsgroep en is voor iedere bevolkingsgroep afhankelijk van het aandeel in 2023. Dat betekent dat in deze simulatie buurten met meer mensen van een bepaalde bevolkingsgroep er meer bijkrijgen en buurten met minder mensen met een migratieachtergrond minder. We noemen deze simulatie ‘proportionele spreiding’.<sup>6</sup>

Om een beeld te krijgen van het samenstellingseffect en het contexteffect, rekenen we beide scenario’s twee keer door. Eén keer met veranderingen in zowel samenstelling als context (totaaleffect). En één keer alleen met veranderingen in de samenstelling, zonder veranderingen in de context (samenstellingseffect). Het verschil tussen totaal en samenstelling is het contexteffect.<sup>7</sup>

## B2.4 Toelichting internationale vergelijking sociale cohesie en bevolkingsdichtheid

Voor de landenvergelijking is gebruikgemaakt van de data van het ESS 2020 (ESS 2024). De bevolkingsdichtheid per km<sup>2</sup> is afkomstig van IndexMundi. Tabel B2.9 toont de landen in de analyse en hun bevolkingsdichtheid.

**Tabel B2.9 Landen uit de landenvergelijken en de bevolkingsdichtheid, 2020 (inwoners per km<sup>2</sup>)**

land	bevolkingsdichtheid	land	bevolkingsdichtheid
België	384	Litouwen	42
Bulgarije	63	Montenegro	44
Cyprus	131	Nederland	416
Denemarken	136	Noord-Macedonië	83
Estland	27	Noorwegen	17
Finland	16	Oostenrijk	106
Frankrijk	105	Polen	122
Griekenland	80	Portugal	112
Hongarije	105	Servië	91
Ierland	74	Slovenië	104
IJsland	3	Slowakije	111
Israël	395	Spanje	99
Italië	207	Tsjechië	136
Kroatië	75	Verenigd Koninkrijk	270
Letland	29	Zweden	23

Bron: ESS10 ('20); IndexMundi ('24); SCP-bewerking

<sup>6</sup> We willen benadrukken dat deze scenario’s allerlei tekortkomingen kennen. Zo wordt er geen rekening gehouden met verhuizingen, leeftijdsamenstelling en gevolgen voor geboorte en sterfte. Verder zijn er groepen waar een afname voor wordt verwacht. Dit laatste kan een dempende werking hebben op de segregatie in het tweede scenario, omdat in de buurt met veel mensen met een Nederlandse achtergrond de grootste afname wordt toegedeeld.

<sup>7</sup> We hebben ook simulaties uitgevoerd met alleen veranderingen in de context. Dat geeft voor het contexteffect dezelfde resultaten.

## B2.5 Overzicht van onderzochte en gebruikte databestanden

Van de volgende databronnen zijn de vragenlijsten nagelopen op geschikte vragen die aansluiten bij de indicatoren van sociale cohesie, zoals deze in hoofdstuk 2 zijn besproken:

- CBS, Sociale Samenhang en Welzijn (SOCSAMWELZIJN)
- CBS, POLS par(v): Participatie en (doorvragen) vrijwilligerswerk (POLSmodPAR)
- LISS, Persoonlijkheid
- LISS, Politiek en waarden
- LISS, Sociale integratie en vrije tijd
- LISS, Werk en opleiding
- NKO, Nationaal kiezersonderzoek
- SCP, Aanvullend voorzieningengebruikonderzoek
- SCP, Culturele Veranderingen
- SCP Denkend aan Nederland
- SCP, Leefsituatie allochtone stedelingen
- SCP, Leefsituatie-index
- SCP, Survey Integratie Migranten
- SCP, Sociale positie en voorzieningengebruik allochtonen
- SCP, Verschil in Nederland
- WoON, Woononderzoek Nederland

Het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB), *European Values Study (EVS)*, *World Values Survey (WVS)*, en *European Social Survey (ESS)* zijn ook relevante onderzoeken. Deze onderzoeken kennen in vergelijking tot de hiervoor genoemde onderzoeken relatief weinig waarnemingen en zijn om die reden buiten beschouwing gelaten.

Voor de verklaringsmodellen in het rapport hebben we de volgende bestanden gebruikt:

- niet-openbare microdata van het CBS betreffende Sociale samenhang en Welzijn, 2012 – 2021 CBS (SSW '12-'22);
- LISS (Longitudinal Internet studies for the Social Sciences) panel van Centerdata (Universiteit Tilburg), Vragenlijst Sociale Cohesie 2022 (LISS-cohesie '22);
- LISS panel van Centerdata (Universiteit Tilburg), Vragenlijst Sociaal Culturele Ontwikkelingen en Sociaal Culturele Verkenningen (SCO/SCV) 2022 (LISS-SCO/SCV '22).

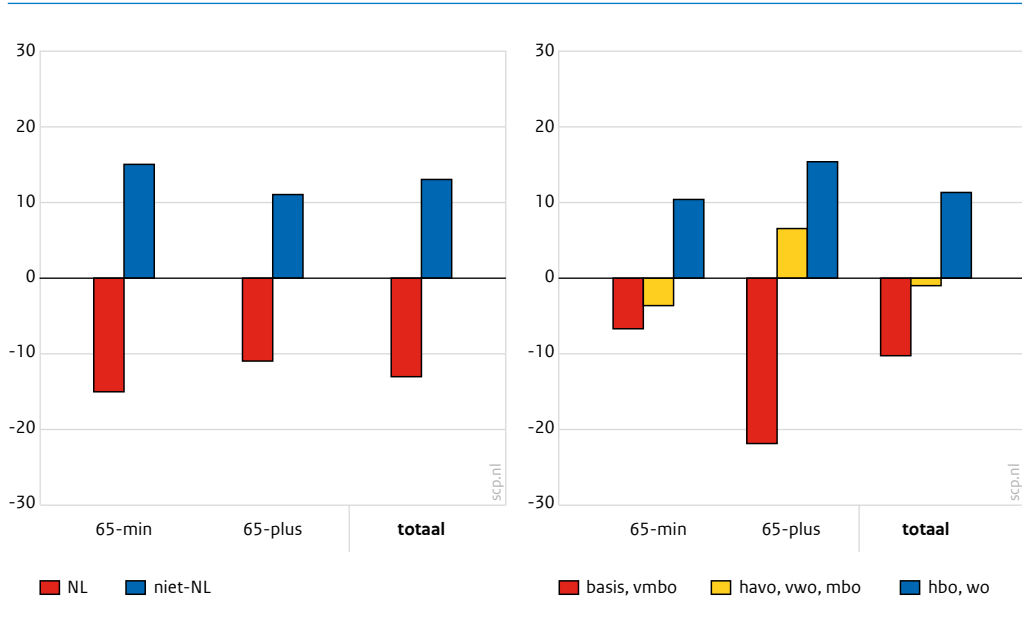
Om buurtgegevens te kunnen koppelen via de buurtcode hebben we voor de contextanalyses aanvullend gebruikgemaakt van:

- niet-openbare microdata van het CBS betreffende Persoonskenmerken van alle in de Basisregistratie Personen (voorheen Gemeentelijke Basisadministratie (GBA)) ingeschreven personen, gecoördineerd (GBAPERSOONTAB);
- niet-openbare microdata van het CBS betreffende Adreskenmerken van personen die in de gemeentelijke bevolkingsregisters ingeschreven (hebben ge)staan (GBAADRESOBJECTBUS);
- niet-openbare microdata van het CBS betreffende Gemeente-, wijk- en buurtcodes van een verblijfs-object (VSLGWBTAB);
- kerncijfers wijken en buurten 2022 van het CBS (KWB2022 en KWB2023).

Met deze bestanden is het buurtbestand CBS geconstrueerd (contextbuurtbestand'23).

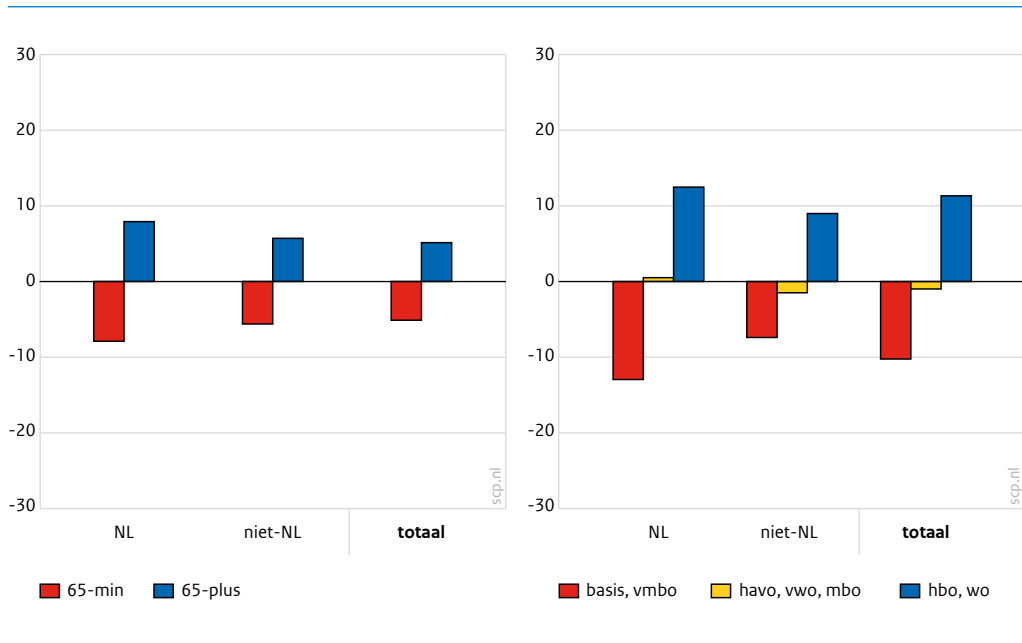
## B2.6 Veranderingen in de demografische samenstelling 2023-2050

**Figuur B2.3** Verandering in het aandeel personen met een bepaalde herkomst en opleiding, naar leeftijd, 2023-2050 (in procentpunten)



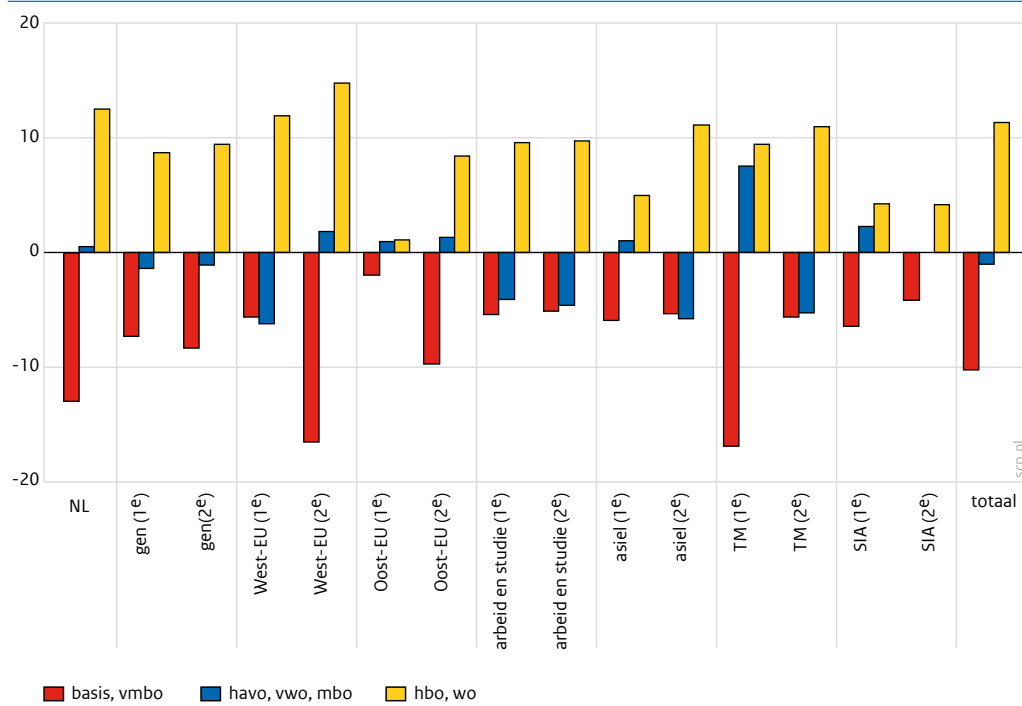
Bron: CBS (2024); SCP-bewerking

**Figuur B2.4** Verandering in het aandeel personen met een bepaalde leeftijd en opleiding, naar herkomst, 2023-2050 (in procentpunten)



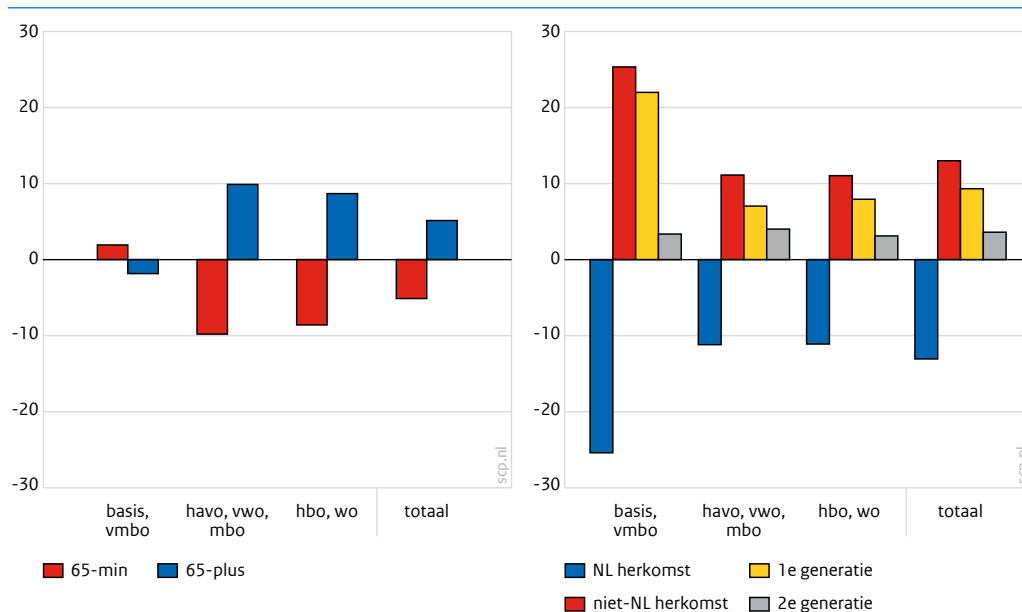
Bron: CBS (2024); SCP-bewerking

**Figuur B2.5 Verandering in het aandeel mensen met een bepaalde opleiding, naar migratieachtergrond, 2023-2050 (in procentpunten)<sup>a</sup>**



a TM = Turkije en Marokko; SIA = Suriname, Indonesië en Antillen.  
Bron: CBS (2024); SCP-bewerking

**Figuur B2.6 Verandering in het aandeel personen met een bepaalde leeftijd en herkomst, naar opleiding, 2023-2050 (in procentpunten)**



Bron: CBS (2024); SCP-bewerking



## B2.7 Uitkomsten van toetsen of ontwikkeling trendmatig of schoksgewijs is gegaan

Om na te gaan of het bij de maatschappelijke ontwikkelingen gaat om een schok of een trend, zijn voor iedere indicator twee modellen geschat: een model met een trendterm en een model met jaardummy's. Op basis van de *likelihood-ratio test* (LR-test) zijn de beide modellen met elkaar vergeleken en is bepaald of het om trend dan wel schokken gaat (zie tabel B2.10). We maken onderscheid tussen de periodes voor en na de coronapandemie. Alleen bij het lidmaatschap van recreatieve verenigingen vinden we voor de drie onderscheiden perioden dat het model met jaardummy's niet beter is dan dat met de trendterm. Voor de periode tot de coronacrisis vinden we dat ook voor het lidmaatschap van belangenverenigingen en vrijwilligerswerk. Voor een uitleg van de methode, zie bijvoorbeeld Van der Ploeg (1994) of Blank en Van Hulst (2009).

**Tabel B2.10** Uitkomsten toetsen trend versus schokken, 2012-2022 (Chiztest)<sup>a</sup>

	2012-2019	2012-2021	2012-2022
algemeen vertrouwen	0,25	0,00	0,00
lidmaatschap recreatieve vereniging	0,30	0,51	0,59
lidmaatschap belangenvereniging	0,33	0,00	0,00
vrijwilligerswerk	0,63	0,00	0,00
vertrouwen in leger	0,00	0,00	0,00
vertrouwen in rechters	0,00	0,00	0,00
vertrouwen in politie	0,00	0,00	0,00
vertrouwen in Tweede Kamer	0,00	0,00	0,00
vertrouwen in ambtenaren	0,00	0,00	0,00
vertrouwen in EU	0,00	0,00	0,00
vertrouwen in grote bedrijven	0,00	0,00	0,00
vertrouwen in pers	0,00	0,00	0,00
vertrouwen in banken	0,00	0,00	0,00
stemmen Tweede Kamerverkiezingen	0,00	0,00	0,00
conventionele politieke activiteiten	0,00	0,00	0,00
onconventionele politieke activiteiten	0,01	0,00	0,00

a De nulhypothese dat het model met jaardummy's beter is dan het model met trend is getest met een LR-test. Een Chiz-waarde groter dan 0,01 of 0,05 geeft aan dat de nulhypothese niet wordt verworpen op het 1% of 5% betrouwbaarheidsniveau.

Bron: CBS (2024); CBS (SSW '12-'22); SCP-bewerking

## Bijlagen bij hoofdstuk 3

### B3.1 Meten sociaal vertrouwen

#### B3.1.1 Meten van algemeen vertrouwen

Wereldwijd is de meest gebruikte vraag om algemeen vertrouwen te meten: 'Vindt u dat over het algemeen de meeste mensen wel te vertrouwen zijn, of vindt u dat men niet voorzichtig genoeg kan zijn in de omgang met mensen?' Het grote voordeel van de vraag is ze telkens opnieuw gevraagd is en dus over steeds meer jaren en met steeds meer andere landen te vergelijken is. Uslaner (2018) en anderen onderstrepen het belang van deze vraag voor sociale cohesie (zie bv. Chan et al. 2006; Schiefer en Van der Noll 2017). Ook De Bakker et al. (2023) zien algemeen vertrouwen als kernelement van sociale cohesie.

Tegelijkertijd is er veel kritiek op de vraag. Bijvoorbeeld omdat de vraag anders wordt opgevat in verschillende culturen en dat mensen verschillende associaties hebben bij 'de meeste mensen' (in de straat? landgenoten?) (Nannestad 2008; Yamagishi 1994). Een ander punt van kritiek is dat er eigenlijk geen sprake is van een tegenstelling sprake. Iemand kan heel goed de meeste mensen vertrouwen en tegelijkertijd van mening zijn dat je vanwege de minderheid van onbetrouwbaren toch maar beter voorzichtig kunt zijn.

#### B3.1.2 Discussie rondom de gevoelsthermometer

De gevoelsthermometervraag geeft informatie over de houding van (groepen) mensen tot elkaar vanuit een brede insteek. De gevoelsthermometer is een poging om een weinig onderzochte dimensie van sociale cohesie te onderzoeken, namelijk *bridging* (als attitude) (Putnam 2000, 2007). Het voordeel van de vraag is dat je verschillende soorten groepen op een vergelijkbare schaal kunt plaatsen. De vraag correleert goed met complexere methoden die impliciete bias onderzoeken (Iyengar en Westwood 2015).

De gevoelsthermometer is een gevalideerd en veelgebruikt instrument om allerlei intergroeprelaties in een samenleving in kaart te brengen (Alwin 1997; Olson en Zabel 2016; Verkuyten 2005: 126), ook in zeer recent onderzoek. En hoewel de thermometervraag de subtiliteiten in de gevoelens jegens anderen mist, is er wel een duidelijke correlatie met meer gedetailleerd en specifiek onderzoek naar houdingen (Satherley en Sibley 2018).

De vraagstelling is zo gekozen dat ze niet polariserend werkt, omdat je ook neutraal kunt antwoorden. Niettemin kan het zo zijn dat het uitnodigen van mensen om hun gevoelens richting bevolkingsgroepen te uiten stigma's kan bevestigen. Tegelijk is het ook zo dat je er niet aan ontkomt om ietwat ongemakkelijke vragen te stellen als het onderzoeksobject is om houdingen tussen groepen in de samenleving op te sporen. Een ander nadeel van de vraag is dat sommige mensen zonder aanzien des groeps warmere scores uitdelen dan anderen en dat het uitmaakt of je het *face to face* of online vraagt.

#### B3.1.3 Onderscheiden groepen bij de thermometervraag

Voor de gevoelens ten aanzien van anderen hebben we gebruikgemaakt van de vraag aan het LISS panel. Deze vraag luidt als volgt:

*We zijn benieuwd naar uw gevoelens over verschillende groepen. We willen u vragen deze groepen te beoordelen met een zogeheten 'gevoelsthermometer'. Scores **tussen de 50 en de 100 graden** betekenen dat u **positieve en warme** gevoelens hebt richting de groep. Scores **tussen de 0 en de 50 graden** betekenen dat uw gevoelens richting de groep **koud en negatief** zijn. Een score van 50 graden betekent dat u geen warme of koude gevoelens hebt over de groep.*

Hoe beoordeelt u...

- Mensen met een Nederlandse achtergrond
- Mensen met een West-Europese, Noord-Amerikaanse of Australische achtergrond
- Mensen met een Oost-Europese achtergrond
- Mensen met een Arabische of West-Aziatische achtergrond
- Mensen met een Zuid- of Midden-Afrikaanse achtergrond
- Mensen met een Zuid- of Oost-Aziatische achtergrond
- Mensen met een Caribische of Zuid-Amerikaanse achtergrond
- Jongere mensen (18-35 jaar)
- Mensen van middelbare leeftijd (35-64 jaar)
- Oudere mensen (> 65 jaar)
- Mensen met een laag opleidingsniveau
- Mensen met een middelbaar opleidingsniveau
- Mensen met een hoog opleidingsniveau

Bij de vragen naar herkomst en opleidingsniveau werd toegelicht welke groepen er precies werden bedoeld. We spreken hier van hoog en laag opleidingsniveau omdat de begrippen zo in de vragenlijst voorkomen.

## B3.2 Gevoelens over bevolkingsgroei, migratie en asielmigratie

**Tabel B3.1 Gevoelens over bevolkingsgroei, migratie en asielmigratie, 2022-2023 (in procenten)**

bron <sup>a</sup>	vraagstelling	uitkomst
<b>bevolkingsomvang</b>		
1	Vindt u het wenselijk dat het aantal inwoners in Nederland in de toekomst toeneemt, ongeveer gelijk blijft of dat het afneemt?	41% afname 48% gelijk 11% toename
1	Opvattingen over gewenste bevolkingsontwikkeling (wenst u afname, geen verandering of toename)	45% afname 41% gelijk 5% toename 9% geen mening
<b>migratie</b>		
2	Nederland zou een prettiger land zijn als er minder immigranten zouden wonen.	37% eens
2	Wat vindt u op dit moment de grootste problemen in ons land? Waar bent u zeer negatief of boos over? Of waar schaamt u zich voor als het om de Nederlandse samenleving gaat? (open antwoorden)	28% noemt immigratie en integratie
3	Wat is de impact van migratie op de Nederlandse samenleving?	34% tot 40% negatief over migratie
<b>omvang asielmigratie</b>		
2	Nederland moet meer vluchtelingen opnemen dan het nu doet.	61% oneens
3	Vluchtelingen moeten in de regio worden opgevangen. Niet in Nederland.	48% tot 56% eens
4	Welke stelling geeft uw gevoel het beste weer over de opvang van het aantal asielzoekers in Nederland?	Nederland moet minder asielzoekers opvangen 36% tot 49%
5	Moet de asielinstroom beperkt worden?	80% eens
6	Nederland heeft een strenger asielbeleid nodig om het voor asielzoekers minder aantrekkelijk te maken om naar Nederland te komen.	50% eens

bron <sup>a</sup>	vraagstelling	uitkomst
<b>voorwaarde bij asielmigratie</b>		
3	Nederland moet mensen die op de vlucht zijn voor oorlog en geweld altijd opvangen. Ongeacht de aantallen.	26% tot 34% oneens
4	Nederland moet mensen die op de vlucht zijn voor oorlog en geweld altijd opvangen. Ongeacht de aantallen.	38 % tot 46% oneens
3	Statushouders (vluchtelingen met een tijdelijke verblijfsvergunning) moeten altijd terug als hun land van herkomst veilig is. Ook als zij 10 jaar in Nederland wonen.	35% tot 43% eens
6	Migranten die vluchten voor oorlog moeten altijd toegelaten worden in Nederland.	19% oneens

a 1 = Centerdata (2023); Houtkamp et al. (2023)

2 = Geurkink et al. (2023)

3 = Ten Doeschot en Van Straaten (2022)

4 = I&O Research (2023)

5 = Kester (2023)

6 = Ipsos (2023)

Bron: SCP

### B3.3 Verschillende factoren voor het meten van verbondenheid met Nederland

**Tabel B3.2** Verschillende indicatoren van verbondenheid, 2018-2023 (in procenten)

	aandeel eens met de stelling		
	2018	2022	2023
ik voel me thuis in Nederland	90	82	81
ik voel me verbonden met Nederland	82	74	76
ik hoor in Nederland	76	70	74
ik voel verplichtingen tegenover Nederland	53	49	54
ik voel dat ik iets moet bijdragen aan Nederland	53	47	50
ik voel dat ik iets moet betekenen voor Nederland	43	37	40
ik voel me betrokken bij Nederland	73	67	70
ik voel dat ik invloed kan uitoefenen in Nederland	24	20	18
ik voel me verantwoordelijk voor Nederland	39	34	36
ik voel me verbonden met Nederlanders	72	64	69

Bron: SCP (DAN '18); LISS (SCO/SCV '22, '23): SCP-bewerking

## B3.4 Uitkomsten demografische scenario's

**Tabel B3.3** Algemeen vertrouwen, thuis voelen en verantwoordelijk voelen en gevoelens voor mensen met een bepaalde leeftijd en opleiding, 2022, ontwikkeling demografische scenario's, 2023-2050 (in procenten en procentpunten)

	algemeen vertrouwen	thuis voelen	verantwoordelijk voelen voor Nederland	neutrale of positieve gevoelens voor			neutrale of positieve gevoelens voor mensen met		
				jongeren	mensen van middelbare leeftijd	ouderen	basis, vmbo	havo, vwo, mbo	hbo, wo
totaal	67 <sup>a</sup>	84	36	94	96	92	85	95	92
midden	2	0	1	0	0	0	0	0	1
groei	2	-1	1	0	0	0	0	0	1
krimp	3	-1	1	0	0	0	0	0	1
groen	-1	-3	-2	0	0	0	0	0	1
grijs	2	0	1	0	0	0	0	0	1
lage migratie	3	1	1	0	0	1	1	1	1
arbeid	2	-1	2	0	0	0	0	0	1
asiel	2	-1	1	0	0	0	0	0	1
arbeid plus	2	-4	1	-1	-1	-1	-1	0	0
asiel plus	1	-3	1	-1	-1	-1	-1	0	0

a Algemeen vertrouwen is voor het jaar 2023.

Bron: CBS (2024a); CBS (SSW '22); LISS (cohesie'22); LISS (SCO/SCV '22); SCP-bewerking

**Tabel B3.4 Gevoelens voor mensen met een bepaalde migratieachtergrond, 2022, ontwikkeling demografische scenario's, 2023-2050 (in procenten en procentpunten)<sup>a</sup>**

	neutrale of positieve gevoelens voor mensen met achtergrond in						
	Nederland	West-EU	Oost-EU	Arabië	Afrika	Azië	Cariben
totaal	97	93	74	66	73	80	82
midden	0	1	2	2	2	2	2
groei	-1	1	2	2	2	3	2
krimp	-1	1	2	2	2	3	2
groen	0	1	2	2	2	3	2
grijs	0	1	2	2	2	2	2
lage migratie	0	1	2	2	2	2	2
arbeid	-1	1	2	2	3	3	2
asiel	0	1	2	2	2	2	2
arbeid plus	-1	0	3	3	4	4	3
asiel plus	-1	0	2	3	3	4	3

a West-EU staat voor mensen met een West-Europese, Noord-Amerikaanse of Australische achtergrond. Arabië staat voor mensen met een Arabische of West-Aziatische achtergrond, zoals uit Marokko en Turkije. Afrika staat voor mensen met een Zuid- of Midden-Afrikaanse achtergrond, zoals uit Somalië. Azië staat voor mensen met een Zuid- of Oost-Aziatische achtergrond, zoals uit China en Indonesië. Cariben staat voor mensen met een Caribische of Zuid-Amerikaanse achtergrond, zoals uit Aruba en Suriname.

Bron: CBS (2024a); LISS (cohesie'22); SCP-bewerking

## B3.5 Ontwikkeling in gevoelens voor mensen met bepaalde kenmerken binnen bepaalde bevolkingsgroepen tussen 2023 en 2050

**Tabel B3.5** Gevoelens voor mensen met een bepaalde leeftijd en opleiding, 2022, ontwikkeling binnen groepen, naar leeftijd, opleiding en migratieachtergrond, middenscenario, 2023-2050 (in procentpunten)

	neutrale of positieve gevoelens voor			neutrale of positieve gevoelens voor mensen met		
	jongeren	mensen van middelbare leeftijd	ouderen	basis, vmbo	havo, vwo, mbo	hbo, wo
Nederlands gemiddelde	0	0	0	0	0	1
20-34 jaar	0	-1	-1	0	0	0
35-64 jaar	0	0	0	0	0	1
65-plus	1	0	0	0	1	1
basis, vmbo	-1	-2	-2	-1	-1	-1
havo, vwo, mbo	0	0	0	1	0	0
hbo, wo	0	0	0	1	0	0
Nederland	1	0	1	1	1	1
niet-Nederland	1	1	2	1	1	1

Bron: CBS (2024); LISS (cohesie '22); SCP-bewerking

**Tabel B3.6 Gevoelens voor mensen met een bepaalde migratieachtergrond, 2022, ontwikkeling binnen groepen, naar leeftijd, opleiding en migratieachtergrond, middenscenario, 2023-2050 (in procentpunten)<sup>a</sup>**

	neutrale of positieve gevoelens voor mensen met achtergrond in						
	Nederland	West-EU	Oost-EU	Arabië	Afrika	Azië	Cariben
Nederlands gemiddelde	0	1	2	2	2	2	2
20-34 jaar	-1	0	1	1	1	1	1
35-64 jaar	-1	0	2	3	3	3	2
65-plus	0	1	3	3	3	4	3
basis, vmbo	-2	-1	1	2	2	2	2
havo, vwo, mbo	0	0	0	0	1	1	0
hbo, wo	0	0	0	0	1	0	0
Nederland	0	1	1	1	2	2	1
niet-Nederland	0	1	1	1	1	1	1

a West-EU staat voor mensen met een West-Europese, Noord-Amerikaanse of Australische achtergrond. Arabië staat voor mensen met een Arabische of West-Aziatische achtergrond, zoals uit Marokko en Turkije. Afrika staat voor mensen met een Zuid- of Midden-Afrikaanse achtergrond, zoals uit Somalië. Azië staat voor mensen met een Zuid- of Oost-Aziatische achtergrond, zoals uit China en Indonesië. Cariben staat voor mensen met een Caribische of Zuid-Amerikaanse achtergrond, zoals uit Aruba en Suriname.

Bron: CBS (2024); LISS (cohesie '22); SCP-bewerking



## Bijlagen bij hoofdstuk 4

### B4.1 Uitkomsten demografische scenario's

**Tabel B4.1** Deelname aan verenigingen, 2022, vrijwilligerswerk, 2023, en ontwikkeling demografische scenario's, 2023-2050 (in procenten en procentpunten)

	recreatieve vereniging	belangenvereniging	vrijwilligerswerk
totaal	47	59	49
midden	-1	1	0
groei	-1	0	-1
krimp	0	2	0
groen	-3	-2	-2
grijs	-1	1	-1
lage migratie	0	2	0
arbeid	-1	0	-1
asiel	-1	0	-1
arbeid plus	-3	-2	-2
asiel plus	-2	-2	-1

Bron: CBS (2024); CBS (SSW '12-'22); SCP-bewerking

**Tabel B4.2 Aandeel vrienden met een bepaalde opleiding of leeftijd, 2022, en ontwikkeling demografische scenario's, 2023-2050 (in procenten en procentpunten)**

	substantieel deel vrienden met <sup>a</sup>			substantieel deel vrienden in de leeftijd <sup>a</sup>		
	basis, vmbo	havo, vwo, mbo	hbo, wo	jong	middelbaar	oud
totaal	15	64	55	37	66	25
midden	-1	-2	5	-2	1	3
groei	-1	-2	5	-2	0	3
krimp	-1	-2	5	-2	0	3
groen	-1	-2	5	-1	1	1
grijs	-1	-2	5	-3	0	5
lage migratie	-1	-2	5	-3	1	4
arbeid	-1	-3	6	-2	1	2
asiel	-1	-2	5	-2	1	3
arbeid plus	1	-4	7	0	1	1
asiel plus	1	-4	6	0	1	2

a Met een substantieel deel van de vrienden bedoelen we de helft of meer.

Bron: CBS (2024); LISS (cohesie '22), SCP-bewerking

**Tabel B4.3 Aandeel vrienden met een bepaalde opleiding of leeftijd, 2022, en ontwikkeling demografische scenario's, 2023-2050 (in procenten en procentpunten)<sup>a</sup>**

	substantieel deel vrienden met achtergrond in <sup>b</sup>						
	Nederland	West-EU	Oost-EU	Arabië	Afrika	Azië	Cariben
totaal	94	14	4	5	3	4	5
midden	-2	2	1	1	1	1	2
groei	-3	2	1	1	1	1	2
krimp	-3	2	1	1	1	1	2
groen	-2	2	1	1	1	1	2
grijs	-2	2	1	1	1	1	1
lage migratie	-1	1	0	0	0	0	1
arbeid	-3	2	1	1	1	1	2
asiel	-2	2	1	1	1	1	2
arbeid plus	-6	5	3	4	3	3	5
asiel plus	-6	4	3	3	2	3	5

a West-EU staat voor mensen met een West-Europese, Noord-Amerikaanse of Australische achtergrond. Arabië staat voor mensen met een Arabische of West-Aziatische achtergrond, zoals uit Marokko en Turkije. Afrika staat voor mensen met een Zuid- of Midden-Afrikaanse achtergrond, zoals uit Somalië. Azië staat voor mensen met een Zuid- of Oost-Aziatische achtergrond, zoals uit China en Indonesië. Cariben staat voor mensen met een Caribische of Zuid-Amerikaanse achtergrond, zoals uit Aruba en Suriname.

b Met een substantieel deel van de vrienden bedoelen we de helft of meer.

Bron: CBS (2024); LISS (cohesie '22); SCP-bewerking

## B4.2 Ontwikkeling in het hebben van vrienden met bepaalde kenmerken binnen bepaalde bevolkingsgroepen tussen 2023 en 2050

**Tabel B4.4** Aandeel vrienden met een bepaalde leeftijd en opleiding, 2022, ontwikkeling binnen groepen, naar leeftijd, opleiding en migratieachtergrond, middenscenario, 2023-2050 (in procentpunten)

	substantieel deel vrienden in de leeftijd <sup>a</sup>			substantieel deel vrienden met opleiding <sup>a</sup>		
	jong	middelbaar	oud	basis, vmbo	havo, vwo, mbo	hbo, wo
Nederlands gemiddelde	-2	1	3	-1	-2	5
20-34 jaar	0	1	0	1	-2	2
35-64 jaar	1	0	0	-1	-4	6
65-plus	0	0	-1	-2	-2	7
basis, vmbo	4	-2	1	4	-2	3
havo, vwo, mbo	-3	0	6	1	0	1
hbo, wo	-6	2	6	1	1	0
Nederland	-3	0	4	-2	-1	5
niet-Nederland	-6	2	4	-2	-1	2

a Met een substantieel deel van de vrienden bedoelen we de helft of meer.

Bron: CBS (2024); LISS (cohesie '22); SCP-bewerking

**Tabel B4.5 Aandeel vrienden met een bepaalde migratieachtergrond, 2022, ontwikkeling binnen groepen, naar leeftijd, opleiding en migratieachtergrond, middenscenario, 2023-2050 (in procentpunten)<sup>a</sup>**

	substantieel deel vrienden met achtergrond in <sup>b</sup>						
	Nederland	West-EU	Oost-EU	Arabië	Afrika	Azië	Cariben
Nederlands gemiddelde	-2	2	1	1	1	1	2
20-34 jaar	-3	2	2	2	1	1	2
35-64 jaar	-3	2	1	1	1	1	2
65-plus	-1	2	1	0	0	0	1
basis, vmbo	-7	3	3	5	3	4	6
havo, vwo, mbo	-2	1	1	1	1	1	2
hbo, wo	-1	1	1	1	0	1	1
Nederland	0	0	0	0	0	0	0
niet-Nederland	1	0	-1	-3	-1	-1	-2

a West-EU staat voor mensen met een West-Europese, Noord-Amerikaanse of Australische achtergrond. Arabië staat voor mensen met een Arabische of West-Aziatische achtergrond, zoals uit Marokko en Turkije. Afrika staat voor mensen met een Zuid- of Midden-Afrikaanse achtergrond, zoals uit Somalië. Azië staat voor mensen met een Zuid- of Oost-Aziatische achtergrond, zoals uit China en Indonesië. Cariben staat voor mensen met een Caribische of Zuid-Amerikaanse achtergrond, zoals uit Aruba en Suriname.

b Met een substantieel deel van de vrienden bedoelen we de helft of meer.

Bron: CBS (2024); LISS (cohesie '22); SCP-bewerking

## Bijlage bij hoofdstuk 5

### B5.1 Uitkomsten demografische scenario's

**Tabel B5.1** Ontwikkeling institutioneel vertrouwen, demografische scenario's, 2023-2050  
(in procenten en procentpunten)

	leger	rechters	politie	Tweede Kamer	ambtenaren	EU	grote bedrijven	pers	banken
totaal	67	78	77	29	44	47	36	37	50
midden	0	2	1	4	4	4	0	2	1
groei	0	2	1	4	4	5	0	2	1
krimp	-1	2	1	3	3	3	0	2	0
groen	0	0	0	2	2	2	0	1	2
grijs	-1	2	1	4	4	4	0	2	1
lage migratie	-1	2	1	3	3	3	0	2	0
arbeid	0	2	1	4	4	5	0	3	1
asiel	0	3	1	4	4	4	0	2	1
arbeid plus	0	3	1	5	5	6	1	3	2
asiel plus	1	3	1	5	5	6	1	3	3

Bron: CBS (2024); CBS (SSW '12-'22); SCP-bewerking

## Bijlage bij hoofdstuk 6

### B6.1 Uitkomsten demografische scenario's

**Tabel B6.1** Politieke participatie, 2022, en ontwikkeling demografische scenario's, 2023-2050  
(in procenten en procentpunten)

	stemmen TK-verkiezingen	conventionele activiteiten <sup>a</sup>	onconventionele activiteiten
totaal	84	27	34
midden	-1	1	1
groei	-2	1	1
krimp	1	1	2
groen	-3	0	-1
grijs	0	1	1
lage migratie	1	1	2
arbeid	-2	2	1
asiel	-1	1	1
arbeid plus	-3	2	1
asiel plus	-3	1	0

a Op basis van cijfers uit 2021 vanwege de trendbreuk tussen 2022 en 2021.

Bron: CBS (SSW '12-'22); CBS (2024); SCP-bewerking

## Literatuur

- Alwin, Duane F. (1997). Feeling Thermometers Versus 7-Point Scales: Which are Better? In: *Sociological Methods & Research*, jg. 25, nr. 3, p. 318-340.
- Bakker, Erik de, Lex Thijssen en Wil Portegijs (2023). *Samenleving in beweging. Diversiteit en sociale cohesie nader beschouwd*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Blank, Jos en Bart van Hulst (2009). Productive innovations in hospitals: an empirical research on the relation between technology and productivity in the Dutch hospital industry. In: *Health Economics*, jg. 18, nr. 6, p. 665-679 ([doi.org/10.1002/hec.1395](https://doi.org/10.1002/hec.1395)).
- CBS (2024). *Bevolking van 20 jaar en ouder naar geslacht, leeftijdsgroep, herkomst en opleidingsniveau. Maatwerktabellen Verkenning Bevolking 2050 - editie 2024* (niet gepubliceerd). Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Centerdata (2023). *Bevolkingsontwikkelingen. Peiling demografische ontwikkelingen 2050. Vragenlijst afgenomen in het LISS panel*. Tilburg: Centerdata.
- Chan, Joseph, Ho-Pong To en Elaine Chan (2006). Reconsidering Social Cohesion: Developing a Definition and Analytical Framework for Empirical Research. In: *Social Indicators Research*, jg. 75, nr. 2, p. 273-302.
- Doeschot, Frank ten en Gwendolyn van Straaten (2022). *Flitspeiling asielzoekersopvang - maart 2022. Onderzoek naar de houding van Nederlanders ten aanzien van migratie, asielzoekers en opvangcapaciteit*. Amsterdam: I&O Research.
- ESS (2024). *ESS Round 10*. Londen: European Social Survey. Geraadpleegd 30 juli 2024 via [www.europeansocialsurvey.org](http://www.europeansocialsurvey.org).
- Geurkink, Bram, Emily Miltenburg en Josje den Ridder (2023). *Burgerperspectieven 2023 | Extra verkiezingsbericht*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Houtkamp, Christopher, Teun van der Laan, Mark Elchardus en Monika Sie Dhion Ho (2023). *Opvattingen van Nederlanders over demografische ontwikkelingen*. Den Haag: Clingendael.
- IndexMundi. *Vergelijkende Kaart - Bevolkingsdichtheid Europa*. Geraadpleegd 30 juli 2024 via [www.indexmundi.com/map/?v=21000&r=eu&l=nl](http://www.indexmundi.com/map/?v=21000&r=eu&l=nl).
- I&O Research (2023). *19e flitspeiling Doorstroom migratieketen - 12-13 december 2023*. Amsterdam: I&O Research. Geraadpleegd 25 februari 2024 via [open.overheid.nl/documenten/7882c96b-16e7-44c6-8ba8-70948e11c6cc/file](https://open.overheid.nl/documenten/7882c96b-16e7-44c6-8ba8-70948e11c6cc/file).
- Ipsos (2023). *Peiling: Keti Koti | Asielbeleid Nederland en EU | Inflatie*. Geraadpleegd 8 februari 2024 via [www.ipsos.com/nl-nl/peiling-ke-ti-koti-asielbeleid-nederland-en-eu-inflatie](http://www.ipsos.com/nl-nl/peiling-ke-ti-koti-asielbeleid-nederland-en-eu-inflatie).
- Iyengar, Shanto en Sean Westwood (2015). Fear and Loathing across Party Lines: New Evidence on Group Polarization. In: *American Journal of Political Science*, jg. 59, nr. 3, p. 690-707 ([doi.org/10.1111/ajps.12152](https://doi.org/10.1111/ajps.12152)).
- Kester, Jeroen (2023). 8 op de 10 kiezers willen asielinstroom beperken en dat zijn lang niet alleen rechtse stemmers. In: *EenVandaag*. Geraadpleegd 8 februari 2024 via [eenvandaag.avrotros.nl/panels/opiniepanel/alle-uitslagen/item/8-op-de-10-kiezers-willen-asielinstroom-beperken-en-dat-zijn-lang-niet-alleen-rechtse-stemmers](https://eenvandaag.avrotros.nl/panels/opiniepanel/alle-uitslagen/item/8-op-de-10-kiezers-willen-asielinstroom-beperken-en-dat-zijn-lang-niet-alleen-rechtse-stemmers).
- Olson, Michael en Kevin Zabel (2016). Measures of prejudice. In: Todd Nelson (red.), *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination* (tweede editie, p. 175-211). New York: Psychology Press.
- Nannestad, Peter (2008). What Have We Learned About Generalized Trust, If Anything? In: *Annual Review of Political Science*, jg. 11, p. 413-436.
- Ploeg, Sjerp van der (1994). Educational expansion and returns on credentials. In: *European Sociological Review*, jg. 10, nr. 1, p. 63-78.
- Putnam, Robert (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Putnam, Robert (2007). E pluribus unum: Diversity and community in the twenty-first century the 2006 Johan Skytte Prize Lecture. In: *Scandinavian Political Studies*, jg. 30, nr. 2, p. 137-174.
- Satherley, Nicole en Chris Sibley (2018). The Modern Racism toward Māori Scale. In: *New Zealand Journal of Psychology*, jg. 47, nr. 2, p. 4-12.

- Schiefer, David en Jolanda van der Noll (2017). The Essentials of Social Cohesion: A Literature Review.  
In: *Social Indicators Research*, jg. 132, nr. 2, p. 579-603.
- Uslaner, Eric (2018). *The Oxford Handbook of Social and Political Trust*. Oxford: Oxford University Press.
- Verkuyten, Maykel (2005). Ethnic Group Identification and Group Evaluation Among Minority and Majority Groups: Testing the Multiculturalism Hypothesis. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, jg. 88, nr. 1, p. 121-138.
- Yamagishi, Toshio en Midori Yamagishi (1994). Trust and commitment in the United States and Japan.  
In: *Motivation and Emotion*, jg. 18, nr. 2, p. 129-166.



Dit is een uitgave van:

Sociaal en Cultureel Planbureau  
Postbus 16164  
2500 BD Den Haag  
[www.scp.nl](http://www.scp.nl)  
[info@scp.nl](mailto:info@scp.nl)